

ŽMOGAUS ORUMO IR TEISĖS Į ORUMĄ SAMPRATŲ ĮVAIROVĖ IR JOS KRITINĖ ANALIZĖ

Doktorantė Eglė Venckienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės Fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas tfk@mruni.lt

Pateikta spaudai 2005 m. balandžio 19 d.

Parengta spausdinti 2005 m. gruodžio 2 d.

Pagrindinės sąvokos: žmogaus orumas kaip žmogaus teisių pagrindas, teologinis ir biologinis požiūriai į žmogaus orumą, orumas kaip paties žmogaus susikuriamas socialinis vertingumas, teisė į orumą.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjama mokslinė diskusija, kurioje tikslinama viena iš teisinio mąstymo priemonių – žmogaus orumas kaip teisinė kategorija. Politinei bendruomenei orientuojantis į teisinės valstybės kūrimą, vertybių sistema pasikeitė. Etatistinę teisės sampratą keičia societarinė, pagal kurią valstybinė valdžia, kurdama teisę, privalo atsižvelgti į nuo jos valios nepriklausančias vertybes, tokias kaip prigimtines žmogaus teisės, taigi ir teisę į orumą.

Tarptautiniuose ir demokratinių valstybių vidaus teisės aktuose žmogaus orumas pripažįstamas kaip visuotinai priimtinas idealas ir vertinamas dvejopai: kaip žmogaus teisių pagrindas ir kaip savarankiška teisė. Tačiau nė vienas teisės aktas nebando atskleisti žmogaus orumo turinio ir neformuluoja teisės į orumą sampratos. O sąvokų vienareikšmiškumas padėtų asmenims efektyviau reguliuoti savo elgesį bei išvengti neigiamų pasekmių teisinėje praktikoje. Gana skirtingai žmogaus orumą interpretuoja ir mokslininkai.

Šio straipsnio tikslas – pateikti ir įvertinti būdingiausias pažiūras žmogaus orumo klausimu, jas suskirstyti pagal metodo bendrumą ir pagal teisės į orumą įvirtinimą teisės aktuose, atskleisti su orumo sąvokos apibrėžimu susijusias problemas ir prieštaravimus. Kritinės analizės tikslas – atlikti konceptualią požiūrių į orumą ir teisės į orumą kritiką.

Įvadas

Šiuolaikinei politinei bendruomenei orientuojantis į demokratines vertybes, į teisinės valstybės kūrimą ir plėtrą, žmogaus teisės tapo tuo elementu, kuris įprasmina ir valstybinę politiką, ir teisinę sistemą. Pagrindinis uždavinys – pagalba asmenims įgyvendinti ir apsaugoti savo teises ir interesus. Jam pasiekti tarptautiniu mastu buvo suformuluotos teisės normos, apibrėžti principai žmogaus dvasiniam ir fiziniam tobulėjimui užtikrinti. Tarptautiniai dokumentai įvirtino žmogaus teisių ir laisvių katalogą – jis įtrauktas į demokratinių valstybių vidaus įstatymus, sukurta teisių apsaugos sistema. Natūralu, kad teisės mokslas taip pat orientuojamas į žmogų, kuriama ir tikslinama žmogaus teisių samprata, teisių saugos mechanizmas. Mokslinėse diskusijose sprendžiamos problemos, kylančios derinant tradicines pažiūras su vis besikeičiančia vertybių sistema, tikslinamos teisinio mąstymo priemonės, t. y. teisės kategorijos. Iš pirmo žvilgsnio teisės mokslas šiandien nestokoja mokslinio įdirbio žmogaus teisių srityje, tačiau iki šiol sisteminės mokslinės analizės objektu netapo žmogaus orumas. Ir tarptautiniuose dokumentuose, ir moksliniuose tyrimuose, susijusiuose su žmogaus teisėmis, daž-

nai pabrėžiama, kad žmogaus orumas yra žmogaus teisių pagrindas, bet vis dėlto nėra mokslinių tyrimų suformuotos žmogaus orumo bei teisės į žmogaus orumą sampratos. Nors orumo sąvoka įvairiose, ne tik teisės, mokslo šakose svarstoma dažniau, ji priimama *a priori* be platesnės analizės.

Teisės į orumą tyrimų mokslškumo stoka

To priežastys įvairios. Viena jų būdingesnė buvusių totalitarinių valstybių, taigi ir Lietuvos, teisės mokslui. Tai nedemokratiniam valdymui būdinga etatistinė teisės samprata, pagal kurią kuriant teisę valstybinė valdžia nėra saistoma nuo jos nepriklausomomis visuomeninėmis vertybėmis, tokiomis kaip prigimtinės žmogaus teisės, taigi ir teise į orumą. Todėl ir teisės moksle nėra su ja susijusių tyrimų.

Kita priežastis – prigimtinės teisės poveikis demokratinėms valstybėms teisės mokslui. Ji turėjo įtakos nuostatos, jog teisės šaltinis yra žmogaus prigimtis, taigi teisė egzistuoja objektyviai, įsigalėjimui. Tai lėmė teisės ontologizavimą – kildinimą iš gamtos. Iš to galima daryti logišką išvadą, kad orumo terminas yra savaimė suprantama kategorija, nereikalaujanti ypatingo jos prasmės išaiškinimo, kad kalbėti apie teisę į orumą, teisingiau apie jos turinį, yra beprasmiška. Šią orumo, kaip biologinės kategorijos, sampratą atspindi ir tarptautiniai dokumentai. Pavyzdžiui, visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje teigiama, jog „visi gimsta laisvi ir lygūs savo orumu“ [1,1 str.]. Taigi orumas traktuojamas kaip gyvybė, sveikata – savybės, įgyjamos gimstant. Aiškintis, ar visų žmonių orumas tikrai vienodas, tuomet atrodo taip pat neprasminga, ir tai nėra teisės mokslo diskusijos objektas, kaip ir kelti klausimą dėl sveikatos skirtumų, nes jie neturi reikšmės teisės į sveikatą įgijimui. Paradoksalu, tačiau patiems individams neatrodo, kad jie vienodai orūs. Dažnai girdime vieną asmenį apibūdinant kaip orų, o kitą – kaip visai neturintį orumo. Kyla klausimas: gal orumas vis dėlto nėra teisinė, o tik moralinė kategorija?

Teologijos mokslo atstovė Chana Safrai teigia, jog orumas yra kompleksinė sąvoka ir orumo terminu žymimas objektas gali būti ne tik žmogus, bet ir Dievas [5, p. 99]. Filosofas Michaelas J. Meyeris teigia dar drąsiau: orus gali būti ir grynaveislis žirgas, ir net Rembranto paveikslas. Orumo priskyrimas daiktams ne vienam atrodytų neįprastas, tačiau daugelis galėtų apibūdinti savo auginamą gyvūną kaip itin orų. Ir nors M. J. Meyeris pabrėžia, kad pagal normatyvinę teoriją orumas yra moderni vertybė, būdinga visiems žmonėms, nesvarbu, ar jie turi tokį jausmą [6, p. 196], autorius apsiriboja situacijos įvardijimu ir nebando formuluoti to priežasčių bei orumo prasmės.

Vis dėlto nemaža dalis autorių, nagrinėjančių orumo kategoriją, savo analizę pradeda nuo etimologinės termino prasmės. Nurodoma, jog įvairiose nacionalinėse kalbose ji siejama su pagarba, vertingumu, tinkamumu. Pavyzdžiui, orumas hebrajiškai – *kavod* – yra garbė, šlovė, lotyniškai – *dignitas*, *atio* – vertingumas, pagarba, rusiškai – *достоинство* (dostoinstvo), vokiškai – *Menschenwürde*, angliškai – *dignity*, lenkiškai – *godność* – tinkamumas. Tačiau išanalizavus visas orumo sąvokos prasmes neaišku, ar ši kategorija priskirtina tik žmogui. Kokia jos vertingumo ir tinkamumo kilmė, kriterijai?

Moksliniuose žmogaus orumo tyrimuose aptikome galybę nedidelės apimties tekstų, kuriuose pateikta daug faktų. Ne vieną gali apimti neviltingas neperskaičius nė pusės jų. Itin fragmentiška ir prieštaringa tyrimų medžiaga. Daugiausia – tai skirtingų šalių įvairių socialinių mokslų sričių atstovų moksliniai straipsniai. Juose problematika pati įvairiausia: orumo, kaip teisės objekto, prasmė, idėjinė raida, teisės į orumą juridizavimas, gynimo mechanizmas ir pan.

Galima sakyti, kad juose nėra pateikiama nei daug atsakymų, nei aiškių apibrėžimų, o keliama vis nauji klausimai. Bet juk ne visų darbų paskirtis yra pateikti konkrečius sprendimų variantus. Užtat drąsiai galima teigti, jog skirtingų autorių darbų gausa parodo su orumo sąvoka susijusių problemų vidines dilemas ir prieštaravimus, šio termino daugiareikšmiškumą. Skirtingi autoriai prisidėjo prie teisės filosofijos kūrimo nagrinėdami žmogaus orumo ir teisės į orumą sąvokas, pateikė skirtingas interpretacijas siedami orumą su žmogaus teisėmis. Todėl pagrįstai galima teigti, jog išdėstyti ir įvertinti ligšiolines koncepcijas prasminga. Laikantis sisteminio požiūrio tai galėtų padėti suformuluoti žmogaus orumo, kaip teisinės kategorijos, koncepciją, o šią – kaip žmogaus teisių legitimacijos pagrindą.

Poreikis sukurti žmogaus orumo sąvoką

Siekiant įgyvendinti teisinės valstybės tikslus, reikšminga yra žmogaus neturtinių vertybių apsauga, taigi ir teisės į orumą gynimas. Politiniai lyderiai, filosofai ir teisininkai vis dažniau žmogaus

orumą aiškina kaip moralinį bei teisinį pagrindą ginti asmenį nuo prievartos ir pažeminimo. Joks kitas idealas, atrodo, nėra taip aiškiai visuotinai priimtas kaip ši socialinė vertybė. Žmogaus orumas yra pagrindinė sąvoka šiuolaikiniuose tarptautiniuose dokumentuose, pavyzdžiui, jau 1945 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Chartija gina žmogaus orumą, 1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija prasideda pareiškimu, kad įgimto orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas visiems žmonėms yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas, teigia, jog visi žmonės gimsta orūs ir orumą privalu saugoti. 1966 m. Tarptautinė ekonominių, socialinių bei kultūrinių teisių konvencija ir 1966 m. Tarptautinė pilietinių ir politinių teisių konvencija, priimtos įkandin Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, „žengia toliau“ ir deklaruoja, jog neatimamos žmogaus teisės kyla iš įgimto žmogaus orumo [3]. Pagrindinis vaidmuo žmogaus orumui priskiriamas ir Europos žmogaus teisių konvencijoje, kurios nuostatos įsakmiai draudžia žeminti žmogaus orumą [4, 3 str.] Nors dėl tikslios orumo prasmės interpretacijos vis tebediskutuojama, tačiau straipsniai apie žmogaus orumą yra ir daugelyje šiuolaikinių demokratinių konstitucijų. Lietuvos Respublikos Konstitucija gina asmens teisę į orumą [2, 21 str.], tačiau jos neaiškina. Kad ir kaip būtų, dauguma teiginių minėtuose dokumentuose yra deklaratyvūs, paveikti filosofinių, teologinių ir ideologinių nuostatų, taigi sunku įžvelgti teisinę žmogaus orumo koncepcijos prasmę. Teisinis turinys neapibrėžiamas ir žmogaus orumą remiantis šiais teisės aktais galima apibūdinti kaip tuščią formulę.

Tiksliai apibrėžti orumo prasmę būtina ir dėl teisinio mąstymo aiškumo, tikslumo, dėl teisės į orumą gynybos rezultatyvumo. Terminų nevienareikšmiškumas neleidžia asmenims veiksmingai reguliuoti savo elgesio, neaiški jų prasmė ir turinys yra neigiamų pasekmių teisinėje praktikoje priežastys. Tačiau akivaizdu, kad sąvokoms, jų turiniui apibrėžti reikia nemaža įdirbio. Orumo sąvokai įtakos turėjo įvairios kultūrinės, teologinės nuostatos, todėl ją apibrėžti nelengva.

Žmogaus orumo ir teisės į orumą kilmė

Orumas yra daugialypė kategorija, kuria remiantis galima teigti, jog viena iš pamatinių temų yra žmogaus orumo kilmė, taigi ir teisės į orumą problema. Požiūriai į orumą skiriasi iš esmės pagal tai, kaip suprantama pati teisė, tiksliau, jos šaltinis: ji kyla iš dieviškosios arba valdžios valios, iš žmogaus prigimties ar žmonių santykių. Taigi būtent pagal tai, ar pripažįstame teisės į orumą kilmę iš Dievo, ar iš biologinės žmogaus prigimties, ar iš visuomeninių santykių kokybės, išsakome ne savo pasaulėžiūrinę poziciją, o požiūrį į žmogaus orumą kaip moralinę, biologinę arba teisinę kategoriją. Tarp įvairių teoretikų interpretacijų yra esminių skirtumų šiuo klausimu, todėl jie turi būti visapusiškai aptariami, nagrinėjami ir diskutuojami.

Žmogaus orumo ir teisės į orumą kilmė iš biologinių žmogaus savybių (teologinis ir biologinis požiūriai)

Teologinis ir biologinis požiūriai laikomi tradiciniais ir sutampa tokiais savo nuostatomis, jog orumas nepriklauso nuo paties asmens valios ir veiksmų, jo turinį sudaro biologinės žmogaus savybės, taigi, galima sakyti, jis nėra socialinės prigimties. Teisė į orumą atsiranda dėl gimimo fakto, o ne dėl tam tikro socialinio vaidmens. Minėtų sampratų autoriai paprastai nagrinėja orumo gynimo problemas, idėjinę sąvokos raidą.

Davidas N. Weisstubas [7], Joernas Eckertas [8] bei Izhakas Englardas [9] idėjinę orumo raidos pradžią sieja su antikos laikotarpiu. Nuosekliai aiškindamiesi, kuo skiriasi skirtingo istorinio laikmečio šios sąvokos interpretacijos, jie atkreipė dėmesį į tai, kad iš esmės ši kategorija priskiriama žmogiškajai būtybei, kaip žyminti jos vertingumą, išorinį socialinio vaidmens aspektą, kuris ir kelia pagarbą. Beje, platus ekskursas į idėjinę raidą nėra atsitiktinis. Juo autoriai parodė orumo sąvokos daugialypiškumą neapsiribodami tradicine samprata, jog orumas – tai žmogaus vidinis savęs vertinimas. Tiesa, išdėstytas požiūris į šį terminą pernelyg kompleksiškas, kad būtų galima jį lengvai apibendrinti. Straipsniai yra daugiau informacinio nei analitinio pobūdžio. Todėl nesvarstoma, dėl kokių priežasčių antikos laikotarpiu orumas žmogui priskiriamas atsižvelgiant į socialinį rangą, viduramžiais – į nemirtingą sielą ir išvaizdą pagal „Dievo paveikslą“ (*imago dei*), renesanso laikotarpiu – į išskirtinius bruožus, suteiktus Dievo, bei proto galimybių, lyginant su kitais sutvėrimais, ir kodėl iki apšvietos epochos laikomas vertybe, kuriai nereikia teisinės apsaugos. Tiesa, J. Eckertas pažymi, jog XVIII a. religinės ir politinės permainos turėjo įtakos žmogaus teisių raidai [8, p. 45]. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos metu buvo reikalaujama žmogaus orumą pripažinti kaip visuotinai vienodą, neliečiamą ir neatimamą. Ši idėja turėjo didelę įtaką ir tolesnei politinės bei teisinės minties raidai. Būtent Emanue-

lis Kantas įvardijamas kaip naujos orumo sampratos kūrėjas. Jis apibrėžė orumą (*Würde*) kaip abso-
liučią, neįkainojamą vertybę, priklausančią autonomiškam individui. Šia E. Kanto idėja, anot I. Eng-
lardo, pagrįsti modernios valstybių konstitucijos ir tarptautiniai dokumentai [9, p. 1921]. Autoriai pri-
pažįsta, kad nors dėl tikslios orumo prasmės mokslinėje teisinėje literatūroje tebediskutuojama, tačiau
visuotinė teigiama, jog žmogaus orumas turi būti konstitucinis pagrindas. Taigi, nors J. Eckerto ir I.
Englardo straipsniuose sąvokos ribos taip išlieka neaiškios ir neapibrėžtos, galima teigti, jog autoriai
pateikė savotišką „atskaitos tašką“, nuo kurio galima nagrinėti orumo kategorijos įvairialypiškumą. Tai
žmogaus teisės. Nesiejamoms su orumu, jos sunkiai suprantamos.

Vienas šiuolaikinių teisės teoretikų Klausas Dicke'as nagrinėja 1948 m. Visuotinę žmogaus tei-
sių deklaraciją kaip, anot paties autoriaus, labiausiai įtakingą dokumentą žmogaus teisių apsaugoje
po tokių žmonijos nuopuolių kaip kolonializmas, imperializmas, rasizmas, totalitarizmas ir du pasauli-
niai karai [10, p. 111]. Šis dokumentas nėra pirmas, prabilęs apie žmogaus orumą, bet jis buvo
reikšmingas orumo koncepcijos formavimuisi. Anksčiau su *dignitas hominis* koncepcija buvo susidu-
riama tik filosofiniuose traktatuose, tačiau nebuvo sistemškai analizuojama, diskutuojama teisine
plotme. Tik po XX a. tragedijų, pasak K. Dicke'o, orumas pripažintas vertybe tarptautinėje viešojoje
teisėje. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija pripažino įgimtą visų žmonių orumą kaip laisvės, teisin-
gumo ir taikos pasaulyje pagrindą. Tikėjimas šia idėja, autoriaus nuomone, veda prie demokratinių
valstybių, valdomų teise, kūrimo [10, p. 116]. Kaip vieną iš tokios valstybės pagrindinių pareigų dekla-
racija įvardija pareigą užtikrinti žmogaus orumo vertę egzistenciją, o tam būtina pripažinti, kad visų
žmonių teisės lygios ir neliečiamos. Bet ar tai garantuoja orų gyvenimą? Greičiau galimybę tokį susi-
kurti įgyvendinant subjektines savo teises. To autorius nesvarsto, kaip ir klausimo, kas lemia žmogaus
vertę, kuri yra orumo pagrindas, koks yra orumo turinys ir apskritai kokia orumo prasmė.

Vienas iš galimų atsakymo variantų slypi Eckarto Kleino straipsnyje, skirtame žmogaus orumo
sampratai Vokietijos teisėje. Autorius laikosi nuomonės, kad kiekvienas žmogus yra vertingas/orus
kaip būtybė ir kad tai lemia jo pripažinimą teisės subjektu [11, p. 146]. Todėl viso E. Kleino darbo
„bendras vardiklis“ yra teiginys, kad orumas yra „teisė į teises“. Ši idėja kaip tik suteikia konceptua-
lumą visoms žmogaus teisėms. Teisiškai jis yra absoliutus. Tai reiškia, jog negali būti atimtas ar pra-
rastas dėl negarbingo asmens elgesio. Orumas nėra žmogaus disponavimo objektas, taigi atsisakyti
jo taip pat neįmanoma. Remdamasis teismų Vokietijoje praktika E. Kleinas pažymi, kad bet koks pa-
sikėsinimas į žmogaus orumą reiškia jo pažeidimą. Jo absoliutumą pasireiškia tuo, jog šios katego-
rijos atžvilgiu negalioja proporcingumo principas – orumas negali būti apribotas siekiant apsaugoti
kitas visuomenės vertybes. Konstitucija numato teisės į laisvę, teisės į nuosavybę apribojimą tam tik-
rais atvejais, o orumo apribojimas, derinimas su kitais teisiniais interesais, niekuomet nepateisinamas,
nes tai, anot autoriaus, „esminė teisė“ [11, p. 149]. Vis dėlto tos esminės teisės turinys teisės aktuose
nenurodomas. Su šia problema teisėjai susiduria sprenddami su orumo pažeidimu susijusias bylas. E.
Kleinas problemą įvardija, bet jos nesprenžia. Jis siūlo grįžti prie konstitucinės normos, kuri orumą
priskiria žmogui kaip biologinei rūšiai, nepriklausomai nuo jo psichinės ar fizinės būklės, o gerbti jį ir
ginti yra kiekvienos valstybinės valdžios konstitucinė pareiga. Peršasi išvada, kad autoriaus išdėstytas
požiūris įrodo orumą esant ne teisine, o moraline kategorija. Demokratinė visuomenė *a priori* laiko
žmogų vertingu, ir tas vertingumas/orumas nėra paties žmogaus tikslinės veiklos rezultatas, o tiesiog
sutartinis dalykas, lemiantis kiekvieno žmogaus pripažinimą teisės subjektu ir sutampantis su teisnu-
mo lygio teise į orumą.

Žmogaus orumo apsaugos problemą kelia Christianas Starckas [12]. Anot jo, ši pareiga ypa-
tinga, palyginti su kitų žmogaus vertybių, teisių bei interesų apsauga. Todėl, pavyzdžiui, Vokietijos
teisėje reikalavimas ginti žmogaus orumą suprantamas dvejopai, t. y. valstybinė valdžia turi ne tik su-
silaikyti nuo bet kokių veiksmų, kurie gali žėisti orumą, bet ir imtis pozityvių priemonių jam užtikrinti.
Pirma, ji privalo ginti tuos, kurių orumas jau pažeistas, antra – užtikrinti, kad, pavyzdžiui, fiziškai,
psichiškai neįgalūs, negalintys savimi tinkamai pasirūpinti asmenys gautų valstybinę socialinę mini-
malią paramą gyventi oriai. Tai teisėkūros orientyras, kad būtų įgyvendinta įstatymų leidžiamosios,
vykdomosios ir teisminės valdžios konstitucinė pareiga ginti žmogiškąjį orumą. Paaikškinimo reikalauja
ir pastarasis terminas. Tai pripažįsta ir Ch. Starckas. Jis remiasi Konstitucinio Teismo nuomone, jog
žmogui būdingos savybės egzistuoja jau apvaisintame kiaušinėlyje. Vėliau vystosi žmogus kaip indi-
viduali asmenybė. Taigi teisinė orumo apsauga apima ir negimusius, gimusius fiziškai ar psichiškai
nesveikus bei mirusius asmenis [12, p. 187]. Autorius pateikė moksliniam pažinimui bei kritinei anali-
zei neprieinamą ontologinę žmogaus orumo sampratą. Orumas, kaip biologinės žmogaus savybės,
aiškinimas veda į dogmatizmą.

Izraelio teisės specialistas Oritas Kamiras taip pat konstatavo orumo termino abstraktumą ir jo
turinio neaiškumą ir jurisprudencijoje, ir teisės aktuose. Orumas dažniausiai traktuojamas kaip žmo-

gaus kokybės aksioma, visos teisinės sistemos „organizacinis“ principas. Paradoksalu tai, anot autorius, kad nors teisės teoretikai ir praktikai paprastai pareiškia, jog žmogaus orumas – tai intuityvi, savaime aiški sąvoka, visuotinai priimta, kad šios vertybės pažeidimas gali būti nustatytas net esant neapibrėžtam abstrakčiam terminui [13, p. 241]. Reikia sutikti su autoriumi, jog intuityviai nustatyti sąvokos reikšmę yra ne mokslininkų, o nebent ekstrasesų reikalas. O orumo sąvokos apibrėžtumo nebuvimas turėtų daryti neįmanomą ir jo pažeidimo faktų nustatymą, nes jei nežinome, ką pažeidžiame, tai nėra ir paties pažeidimo.

O. Kamiras bando apibrėžti orumo sampratą per santykį su garbe. Šias kategorijas, nuosekliai aiškindamasis, kuo jos tarpusavyje skiriasi, jis siūlo atriboti pagal žmogiškosios valios dalyvavimą jas kuriant. Taigi orumas ir garbė skiriasi tuo, kad pastaroji „uždirbama“, o orumas įgyjamas gimstant be jokių valios pastangų. Žmogus vertingas pats savaime, kad yra žmogus, ypatinga biologinė būtybė. Orumas yra universalus ir neprarandamas, o garbė – socialiai ir kultūriškai specifinė ir gali būti prarandama dėl socialinės klaidos. Garbė skatina varžymąsi arba net agresiją, jos įžeidimas reikalauja pašalinti dėmę, nubausti žemintoją, gal net keršyti, o orumui reikia pagarbos, jo pažeidimas suprantamas ne vien kaip žala asmeniui, bet ir kaip smūgis visuomenei, nes tai pamatinė jos vertybė. Vis dėlto tenka konstatuoti, kad O. Kamiras neatskleidė orumo ir garbės santykio. Autorius apsiriboja teiginiais, kurių neįrodo. Iš jų aišku tik tai, kad žmogus vertingas pats savaime, orumas vertinamas ne kaip teisinė, o kaip biologinė kategorija.

Ginant žmogaus orumo pažeidimą teismuose taip pat neišvengiamai susiduriama su orumo turinio klausimu, teigia Jochenas Abr. Froweinas [14], nagrinėdamas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką šiuo klausimu, ir Davidas Kretzmeras, analizuodamas Izraelio teismų bylas [15]. Abu viena-reikšmiškai teigia, kad gerbti žmogaus orumą reiškia netraktuoti jo kaip objekto, kitaip galėtume pasakyti, jog Izraelio teisė pripažįsta kiekvieną asmenį teisės subjektu. Asmenys ginami nuo tokio elgesio, kuris žeidžia juos kaip žmones. Nei kiti visuomenės nariai, nei valdžios institucijos negali naudoti asmens kaip priemonės savo tikslams siekti. Taigi, pasak D. Kretzmerio, termino „orumo pažeidimas“ sinonimas yra „nežmogiškas elegesys“ [15, p. 165]. Todėl ir teismai teisę į orumą interpretuoja kaip galimybę save išreikšti, siekti išsikeltų tikslų, jaustis lygiam tarp kitų tokių pat visuomenės narių [15, p. 167]. Autoriai nekelia klausimo, kodėl asmuo pripažįstamas teisės subjektu, o teisę į orumą aiškina neįrodinėjama teiginiais. Dėl to orumo bei teisės į orumą prasmė ir turinys tampa dar neaiškesnis nei iki tol. Orumo problema šių autorių straipsniuose nėra mokslinių tyrimų objektas.

Vienas iš teisės teoretikų Arthuras Chaskalsonas pabrėžia skirtumą tarp orumo interpretavimo kaip žmogaus teisių pagrindo ir kaip atskiros teisės. Orumo kaip visų kitų teisių šaltinio, kaip pamatinės vertybės apibūdinimas suteikia jam, pasak autoriaus, daugiau „svorio“, nes orumas tuomet laikomas ir moraliniu, ir teisiniu pagrindu ginti asmenį nuo pažeminimo kaip žmogiškosios būtybės [16, p. 134]. Tiesa, A. Chaskalsonui nekyla klausimas, kodėl reikia šiuo atveju remtis orumu, jei yra asmens teisė į neliečiamybę. Suteikti orumui atskiros teisės statusą, pasak autoriaus, problemiška apibrėžiant jos ribas ir pačią prasmę [16, p. 134]. Logiška šio požiūrio seka būtų ta, kad asmuo, turėdamas teisę į orumą, gali nevykdyti su ja susijusių pareigų ir savo orumą apriboti, sumažinti. Šiai logikai prieštarauja faktas, kad civilizuota visuomenė teisės aktuose pripažino vienodą kiekvieno žmogaus, kaip išskirtinės biologinės būtybės, orumą. Be to, faktas apie galimybę jį sumenkinti arba prarasti sukeltų pasekmių žmogaus teisių pagrindimui apskritai. Vis dėlto A. Chaskalsono koncepcijoje nesprenžiamą šią dilemą, o orumo, kaip žmogaus teisių pagrindo, esmė lieka neiški. Išsamiau tai aptarti, mano supratimu, sutrukdė išimtinis operavimas prigimtiškumo sąvoka.

Teologiniam ir biologiniam požiūriams apskritai būdinga tai, jog orumas laikomas žmogaus teisių pagrindu dėl atitinkamų žmogaus savybių. Orumas čia tapatinamas su teisnumo lygio teise į orumą. Žmogaus teisės į gyvybę, sveikatą, laisvę, nuosavybę ir kitos nėra suprantamos kaip priemonės kurti tam tikrą asmens vertingumą visuomenėje, bet kaip jau turimo vertingumo rezultatas. Jei sąvoką „orumas“ etimologiškai aiškintume kaip „vertingumą“, tai žmogus minėtų sampratų atstovų būtų laikomas vertingu dėl įgimtų savybių: biologiniu požiūriu dėl savo racionalaus proto ir kūrybinių sugebėjimų, o teologiniu – dėl fakto, jog jis sukurtas pagal Dievo paveikslą (*imago dei*). Todėl orumas kiekvieno asmens vienodas, o teisė į orumą aiškinama per objektyvistiškai suprantamą jos kilmę, jog ji priklauso kiekvienam asmeniui iš prigimties, o ne dėl visuomenės pripažinimo, tačiau neaišku tuomet, kieno atžvilgiu asmuo turi reikšti savo vertingumą. Socialinės orumo prigimties ignoravimas kelia problemą aiškinant teisę į orumą ir apskritai orumą kaip teisinę kategoriją. Orumo sąvoka dažniausiai aiškinama kaip intuityviai suvokiama, todėl mokslui nepažini.

Žmogaus orumo ir teisės į orumą kilmė iš visuomeninio santykio

Dalis mokslo teoretikų mano, jog žmogus yra savo socialinio vertingumo kūrėjas. Jis nėra vertingas vien dėl to, kad gimė žmogumi. Laikyti asmenį oriu reiškia gerbti poreikius, vadinas, pripažinti jį teisių subjektu. Todėl orumas pagal prigimtinės teisės teoriją, kuria vadovaujasi, anot A. Gewirtho, tarptautiniai Jungtinių Tautų Organizacijos priimti dokumentai, laikomas žmogaus teisių pagrindu [17, p. 12]. Tačiau neaišku, kaip orumas veikia jo, kaip asmens, ne tik teises, bet ir pareigas. Todėl A. Gewirthas pateikia savą orumo interpretaciją, kuri iš esmės skiriasi nuo anksčiau išvardytų žmogiškosios valios laisvės dalyvavimu kuriant orumą. Kiekvienas žmogus, pasak A. Gewirtho, yra veikianti asmenybė. Jis imasi tokių veiksmų, kurie padėtų pasiekti numatytus tikslus. Šie tikslai yra tiesiogiai susiję su asmens verte (aut. orumu), nes žmogus siekia tokių tikslų, kurių patenkinimo jis mano esąs vertas nepriklausomai nuo savo psichinių ar fizinių savybių. Taigi kiekvienas žmogus yra orus ir jaučia pareigą vertinti kitus žmones ir jų veiksmus bei reikalauti iš jų pagarbos sau ir savo atliekamiems veiksmams [17, p. 22–23]. Idėja, kad orumas kinta priklausomai nuo „veikiančios asmenybės“, nebuvo iš naujo atrasta, tačiau socialinio vertinimo kriterijai liko neaiškūs.

Dietrichas Ritschlas, teologijos mokslų atstovas, diskusijoje su teisės teoretikais nagrinėja orumo koncepciją ir teigia, jog jos turinys pagrįstas religinėmis ir etinėmis pažiūromis [18, p. 97]. Šio autoriaus teologinės orumo koncepcijos interpretacija yra gana išskirtinė. Anot jo, Šventasis Raštas nėra pagrindas laikyti orumą įgimta žmogaus savybe. Žmogaus sukūrimas pagal dievišką atvaizdą (*imago dei*) nereiškia, kad orumas suteikiamas automatiškai. *Imago dei* įpareigoja asmenį elgtis taip, kad dieviško atvaizdo nesuterštų, nepadaryti jo gėdingo. Ir tik visuomenė gali pripažinti, kad žmogus vykdo šią pareigą ir turi pagrindą būti orus [18, p. 9–96]. D. Ritschlo nuomone, suteikiant orumo kategorijai teisinį turinį būtina peržengti ontologinį lygį ir kvaziempirinius teiginius apie įgimtą orumą. Žmonės skiriasi savo verte priklausomai nuo to, kokius jie veiksmus atlieka, pavyzdžiui, žmogaus orumą žemina kriminalistai, teroristai [18, p. 97]. Teisė į orumą grindžiama žmogaus valios laisvės principu, kai pasirenkama, ar gerais darbais puoselėti savo vertę, ar priešingai – atitinkamai ją žeminti. Taigi D. Ritschlas pateikė vieną iš kriterijų asmens vertei nustatyti, t. y. asmens veiksmus, tačiau paties vertinimo kriterijai liko neapibrėžti. Natūralu, kad socialiniuose moksluose būtina nubrėžti griežtas ribas remiantis sveiku protu, kitaip tariant, logika.

Teisės teorijos profesorius Danielis Statmanas, nagrinėdamas orumo ir pažeminimo sąvokų ryšį, teigia, jog jei užtenka būti žmogumi tam, kad būtum orus, tai logiškai neaišku, kaip įmanoma jį pažeminti arba prarasti. Jei orumo pripažinimas žmogui reiškia pripažinimą teisės subjektu, tai, anot autoriaus, niekas negali atimti iš jo to teisių potencialo, nebent gali jį traktuoti kaip neturintį orumo. Teisiškai orumo pažeminimas arba praradimas tuomet yra nepaaiškinamas [19, p. 212]. D. Statmanas vartoja savigarbos terminą kaip orumo sinonimą. Pasak jo, žmogaus prigimtis yra visuomeninė, žmogus suinteresuotas jai priklausyti ir iš jos neišsiskirti. Nė vienas neturi imuniteto nuo „atmetimo“, nepagarbos. O ar asmuo yra vertas pagarbos, sprendžia visuomenė. Iš čia kyla ir kita idėja, kad asmuo negali jausti savigarbos, arba orumo, vien todėl, kad jis žmogus [19, p. 225–226]. Šį jausmą jam gali užtikrinti visuomenės vertinimas, o visuomenės vertinimą – jo paties veiksmai. Deja, kokie yra to vertingumo, tinkamumo visuomenei kriterijai, D. Statmanas nenagrinėja. Nepateikia jų ir lenkų teoretikai Piotras Czarny [20], Krzysztof Wojtyczekas [21], Mariusz Jablonski [22], daugiausiai nagrinėjantys istorines idėjas ištakas bei teisinį orumo gynimo mechanizmą. Terminu prasmė nekonkretnama, įvardijama tiesiog kaip neatsiejama žmogaus savybė – vertingumas, leidžiantis reikalauti pagarbos iš kitų asmenų. Tokia nuostata atsispindi ir lietuvių teisės teoretikų darbuose. Juose neigiamas orumo sutapatinimas su biologine asmens savybe, jis siejamas su asmens ir visuomenės santykiu. Pavyzdžiui, Liudvika Meškauskaitė, analizuodama žiniasklaidos teisę [23], Karolis Jovaišas, nagrinėdamas teisinės atsakomybės už žalą, padarytą orumui ir garbei, pagrindus [24], pabrėžia, kad orumas būdingas kiekvienam žmogui, tačiau jis yra skirtingas priklausomai nuo asmens veiksmų visuomeninio įvertinimo. Ar ši nuostata prieštarauja jau minėtam tarptautinių dokumentų teiginiui, jog visi žmonės gimsta orūs? Ar tai, jog ginamas pažemintas orumas, nerodo, kad realiai jis skirtingas? Ar asmeninės pastangos turi reikšmės žmogiškajam vertingumui ir kiek?

Skirtingų autorių nuomonės kelia vis naujų klausimų. Visoms „koncepcijoms“ būdingas dogmatizmas, ir tai ženklas, kad jos nepretenduoja į mokslą. Orumo problematika aptariama empirizmo ir teorinės fragmentikos lygiu, todėl negalima tikėtis mokslui reikšmingų rezultatų.

Apibendrinant aptartus autorius galima sakyti, kad visiems būdinga nuostata, jog orumo turinys yra ne žmogaus biologinės savybės, o visuomeninis vertybinis santykis. Žmogaus orumas yra ne subjektyvi sąvoka, o vertybė, priklausanti nuo visuomenės vertinimo, kitaip sakant, kiekvieno asmens orumas nėra vienodas, jis priklauso nuo jo vaidmens kuriant savo socialinį vertingumą. Anot Alfonso

Vaišvilos, racionali diskusija galima tik tuomet, kai atskiriame teisės objektą nuo pačios teisės kaip socialinio santykio, nes teisė neatsiranda šalia visuomenės, ji atsiranda iš visuomeninių santykių [25, p. 139]. Taigi orumas (vertingumas) yra teisės į orumą objektas, o teisė į orumą – asmens santykis su kitais dėl to vertingumo kūrimo, jo apsaugos. Tačiau moksliniuose tyrimuose paprastai nenurodoma, kokiais kriterijais remdamasi visuomenė vertina asmenį. Tai įvardyti sutrukdė, mano supratimu, teisės į orumą neskyrimas į lygius – teismo ir subjektinės teisės. Visuomenė leidžia asmeniui būti joje, naudotis suteiktais leidimais vykdant pareigas ir pripažįsta subjektinę teisę į susikurtą individualų socialinį vertingumą. Tik taip traktuojant teisę į orumą galima kalbėti apie orumą kaip teisinę kategoriją. Sąvoka tampa mažiau abstrakti ir intuityvi, o svarbiausia – mokslui pažini. Tokio turinio orumas legalizuoja žmogaus teises – tampa jų pagrindu, t. y. teisės traktuojamos kaip priemonės kurti tam tikrą asmens vertingumą visuomenėje, o ne kaip turimo vertingumo rezultatas.

Išvados

1. Visuotinai priimta, kad orumas – tai pamatinė teisinė kategorija žmogaus teisių sistemoje, tačiau vargu ar yra kita tokia kartinė ir neapibrėžta sąvoka.
2. Teisės aktuose orumas įvardijamas kaip įgimta žmogaus savybė – žmogaus teisių pagrindas ir kaip savarankiška teisė. Tai sukelia sąvokų neapibrėžtumą ir painiavą.
3. Atskirų mokslo šakų tyrimai – reakcija į orumo sąvokos siaurumą. Mokslinėse diskusijose išryškėja keli požūriai – teologinis ir biologinis, laikantys orumo turiniu įgimtas žmogaus savybes bei tapatinantys orumą su teismo lygio teise į orumą, bei netradicinė samprata, kuri orumo turiniu laiko visuomeninį santykį ir iškelia asmens vaidmenį kuriant individualų socialinį vertingumą.
4. Orumo terminas apgaulingas tuo, jog tyrėjo dėmesį prikausto prie ontologinio lygio, o individualiam lygiui skiriama mažiau dėmesio. Adekvatus dėmesys abiem leidžia suprasti kompleksiską orumo prigimtį ir jo vidinę kaitą.
5. Iš mokslinių studijų aišku, jog žmogaus orumas pažįstamas empiriškai, fragmentiškai. Trūksta metodologinio instrumento, kuris padėtų nepasiklysti interpretacijose bei pagrįsti orumą kaip teisinę kategoriją.
6. Skirtingų autorių iškeltos idėjos yra tolesnės platesnės diskusijos dėl žmogaus orumo ir teisės į orumą sampratos pagrindas, pažymint jos ribas ir nagrinėjant kiekvieną svarbesnį aspektą.

LITERATŪRA

1. **Visuotinė** žmogaus teisių deklaracija // Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
2. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija. – Vilnius, 2002.
3. **Žmogaus teisės**. Tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1991.
4. **Europos** žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Žmogaus teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1993.
5. **Safrai Ch.** Human dignity in a rabbinical perspective // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
6. **Meyer M.** Dignity as a modern virtue // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
7. **Weisstub D.** Honor, dignity and the framing of multiculturalist values // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
8. **Eckert J.** Legal roots of human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
9. **Englard Iz.** Human dignity: from antiquity to modern Israel's constitutional framework // Cardozo law review. 2000. Vol. 21.
10. **Dicke K.** The founding function of human dignity in the Universal declaration of human rights // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
11. **Klein E.** Human dignity in German law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
12. **Starck Ch.** The religious and philosophical background of human dignity and its place in modern constitutions // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
13. **Kamir O.** Honor and dignity cultures: the case of kavod and kvod ha-adam in Israeli society and law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
14. **Frowein J. A.** Human dignity in international law // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
15. **Kretzmer D.** Human dignity in Israeli Jurisprudence // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.

16. **Chaskalson. A.** Human dignity as a constitutional value // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
17. **Gewirth A.** Human dignity as the basis of rights // Constitution of rights: human dignity and American values. – Ithaca, 1994.
18. **Ritschl D.** Can athical maxims be derived from theological cencepts of human dignity? // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
19. **Statman D.** Humiliation, dignity and self – respect // The concept of human dignity in human rights discourse. – Hague, 2002.
20. **Czarny P.** Konstytucyjne pojęcie godności człowieka a rozumienie godności w polskim języku prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. – Wroclaw, 2001.
21. **Wojtyczek K.** Ochrona godności człowieka, wolności i równości przy pomocy skargi konstytucyjnej w polskim systemie prawnym // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. – Wroclaw, 2001.
22. **Jablonski M.** Pojęcie i ochrona godności człowieka w orzecznictwie organow władzy sądowniczej w Polsce // Godnosc czlowieka jako kategoria prawa. Pod red. Krystiana Complaka. – Wroclaw, 2001.
23. **Meškauskaitė L.** Žiniasklaidos teisė. – Vilnius, 2004.
24. **Jovaišas K.** Žmogaus garbė bei orumas: interpretavimo ir gynimo problemos // Teisės problemos. 2004. Nr. 1(43).
25. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2004.

Diversity of the Concepts of a Person's Dignity and the Right to Dignity and Its Critical Analysis

Doctoral Candidate Eglė Venckienė

Mykolas Romeris University

Keywords: person's dignity as the basis of human rights, theological and biological viewpoints of a person's dignity, dignity as social value created by a person himself, right to dignity.

SUMMARY

The article analyses the scientific discussion that revises one of the measures of legal thought – person's dignity – as legal category. The system of values has changed as a result of political community's orientation to establishment of the rule of law state. Etatistic conception of law is changed by civil, according to which the public authority establishing law must take into consideration values that are not dependent on its will such as natural rights thus also the right to dignity. It is generally accepted that dignity is a fundamental legal category in the human rights system, however there is hardly another such a fundamental and indefinite concept.

Person's dignity is recognised as universally accepted ideal and is being evaluated twofold in the international and national legal instruments of the democratic countries: as the basis of human rights and as separate law. This raises uncertainty and confusion of the concept. However, none of the legal instruments does not try to reveal the content of dignity and does not formulate the conception of the right to dignity. While unambiguity of the concepts would help persons to regulate their conduct more effectively and to avoid negative outcomes in the legal practice. Person's dignity is rather differently interpreted also by scholars. Researches of various braches of science show the reaction towards the narrowness of the concept of dignity. There emerge several viewpoints in the scientific discussions: theological and biological viewpoints that consider the content of dignity as natural characteristics of a person and identify dignity with the right to dignity on the level of capacity. Non-traditional conception, that considers social relation as the content of dignity highlights a role of a person in creating his individual social value.

This article presents and evaluates the most characteristic viewpoints in respect of a person's dignity; they are classified according to generality of a method and to the establishment of the right to dignity in legal acts, the problems and contradictions regarding the concept of dignity are revealed. It can be stated that the aim of this analysis has been achieved, since conceptual criticism has been made with regard to viewpoints to dignity and the right to dignity. The author has come to the conclusions that the concept of dignity is deceptive in a sense that the attention of the researcher is drawn at the ontological level while the individual level is being pushed to the second place. Whereas an adequate attention to both of the levels allows to understand the complex nature of dignity and its inner dynamics. It is clear from the scientific studies that a person's dignity is cognised on the basis of empirical and fragmentary aspects. Methodological instrument is missed that would help not to lose one's way in the above-mentioned interpretations and to reason dignity as legal category. Ideas raised by various authors are the basis for the further wider discussion regarding a person's dignity and the concept on the right to dignity, marking its limits and analysing every important aspect.